

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОПИСУ МОВНИХ СИТУАЦІЙ У КОНТЕКСТІ ПРИКЛАДНОЇ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

Анотація. В основі соціолінгвістичного аналізу мовних ситуацій повинні бути не тільки зовнішня, внутрішня чи оцінна характеристики, але насамперед – лінгвонаціосоціологічний принцип опису матеріалу. В його основі взаємодія ознак у змісті понять, від яких необхідно відштовхуватися з метою створення соціолінгвістичної характеристики мовної ситуації.

Ключові слова: прикладна соціолінгвістика, мовна ситуація, лінгвонаціосоціологічний критерій опису.

Summary. In the basement of sociolinguistic analysis of lingual situations, the Linguo-National-Sociological Principle (LNSP) of material description needs to be laid in the first place, to be followed by external, internal and evaluated characteristics. The LNSP principle is based on features interaction of the concepts, which are to be considered to create the sociolinguistic characteristic of the lingual situation.

Key words: applied sociolinguistics, lingual situation, Linguo-National-Sociological description criterion.

Актуальність проблеми. Прикладна соціолінгвістика – новий напрям досліджень (і водночас навчальна дисципліна), який вивчає емпіричний матеріал і створює теоретичні моделі його опису для розгляду соціальних проблем функціонування мови (мов) у суспільстві та запобігання будь-яким конфліктам [10: 7]. Окреслення предметної сфери прикладної соціолінгвістики залежить від потреб соціуму та рівня розгляду проблем у соціолінгвістичній традиції, тобто наскільки питання нове і чи було вже об'єктом аналізу. Усі пострадянські країни отримали у спадок мовні проблеми, зокрема складну мовну ситуацію чи до цього часу не сплановану мовну політику, які, як одні із першочергових, знаходять своє представлення в різножанрових працях, маємо на увазі дослідження Б.Ажнюка, Ю. Бестерс-Дільгер, Г. Бідера, Л. Біланюк, І. Дзюби, В.Демченка, М. Коцаргана, Л. Масенко, Л. Ставицької тощо.

Сьогодні ж перед мовознавцями постають нові завдання: створювати методики аналізу, розробляти категорійний апарат, необхідний для лінгвістичної об'єктивізації взаємодії мови і соціуму в сучасних глобалізаційних умовах. Тому в статті вперше пропонуємо для розгляду *лінгвонаціосоціологічний принцип опису мовних ситуацій*, виокремлений в результаті аналізу універсального та ідіоетнічного компонентів мовного облаштування світу [10: 55-110]. Принцип – похідний від таких обов'язкових принципів опису мовного матеріалу в умовах нової парадигми, як антропоцентризм, експансіонізм та функціоналізм.

Лінгвонаціосоціологічний принцип опису мовних ситуацій. В українській науці увага до мовного облаштування світу та України зростає після 1991 р. Позаду був радянський етап розвитку мовознавства (коли, як підтверджують праці, взаємодію мови та соціуму описували відповідно до ідеологічних приписів), тому в нових умовах дослідники розпочали активне пізнання досвіду мовної політики у світі та в Україні, вивчаючи праці представників західних соціолінгвістичних традицій і водночас мовну ситуацію в різних регіонах держави [10: 10].

Мовна ситуація – одне з основних понять соціолінгвістики. Його зміст, ілюструючи реальне використання мови (мов) у суспільстві, залежить від здійснюваної в державі мовної політики, державного планування у книгодрукуванні, від наповнення інформаційного простору, мовного виховання громадян тощо. Аналітичний підхід до висвітлення мовної ситуації пов'язаний із з'ясування її причин та стану.

Мовна ситуація постає як властивий суспільству спосіб забезпечення комунікативних потреб за допомогою взаємодії форм однієї мови чи кількох мов, що функціонують на означеній території, в означеному соціумі, у межах конкретного адміністративно-політичного утворення та в конкретний історичний період. Кожну мовну ситуацію потрібно вивчити, щоб виробити засоби і механізми здійснення раціональної мовної політики. Мовна ситуація засвідчує розподіл мов за сферами соціальної взаємодії.

Мовну ситуацію описують за допомогою кількісних, якісних та оцінних характеристик. Кількісні характеристики передбачають знання мов або їхніх форм, тому потрібно виявити конкретні мови та їхні форми, які вживаються у певній мовній ситуації; кількість мовців, які використовують ці мови стосовно загальної кількості населення країни чи регіону; перелік домінують мов (чи форм); показники демографічної (кількість мовців) та комунікативної (кількість комунікативних сфер) потужності мов. До якісних характеристик мовної ситуації належать: лінгвістичний характер мовних форм (різновид це однієї мови чи різні мови, які входять до мовної ситуації); структурно-генетичні відношення між мовами (споріднені вони чи неспоріднені, до якого морфологічного типу належать); функціональна рівнозначність/нерівнозначність; характер панівної мови (місцева це чи іноземна мова).

Внутрішня і зовнішня характеристики мов визначають оцінні ознаки мовної ситуації. Внутрішню оцінку дають споконвічні носії мови, розкриваючи її комунікативну придатність, престижність. За цією ознакою постає ступінь прихильності мовців до рідної мови. Зовнішню оцінку щодо тих же

властивостей мови отримують з уст носіїв інших мов.

На наш погляд, опис мовної ситуації також залежать і від засад її характеристики. В основу лінгвонаціосоціологічного принципу кладемо взаємодію ознак у змісті таких категорій, як: *мова, нація, етнос, національна самосвідомість, етнічна самосвідомість, етнічність, монолінгвізм, ідентичність, національна ідентичність, націоналізм, держава* тощо.

Взаємодія понять, які визначають сутнісні ознаки принципу. Зв'язок мови та нації обговорюється в контексті різних наукових напрямів – загальному мовознавстві, етно-, психо- чи соціолінгвістиці тощо. На сьогодні змінилися терміни опису: якщо раніше категорію «національність», «національний» окреслювали поняттям «народ», «народний», то в сучасних дослідженнях це роблять найчастіше через поняття «етнос», «етнічність», «етнічний».

Взаємодія понять «мова» і «нація» стала об'єктом аналізу від початку XIX ст. Розпочав тлумачення категорій німецький мовознавець, засновник загального мовознавства В. фон Гумбольдт, який вперше виокремив образи мови стосовно нації: мова як дихання, душа нації; мова як відображення національного характеру; мова як засіб збереження досвіду народу; мова як відображення світобачення народу. Така характеристика є наслідком переконання цього дослідника в тому, що мова впливає на націю посередництвом літератури, що мови передають різне світобачення народів і залежать від нації через індивіда. Ці та інші думки сформульовано у працях: «Лациї та Еллада» (1806), «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їхнього розвитку» (1820), «Про вплив різного характеру мов на літературу і духовний розвиток» (1821), «Про різноманітність будови людської мови і її вплив на духовний розвиток людства» (1830–1835) та ін.

Положення В. фон Гумбольдта, перспективні для розуміння взаємодії мови та нації: характер мови ілюструє індивідуальну неповторність того способу, яким дух виражає себе через мову [4: 162]; світовідчуття народу впливає на мову, надаючи їй забарвлення та характеру; «характер – природний наслідок безперестанного впливу, який здійснює на мову духовна своєрідність нації» [Там само: 167]; відмінності в будові мов визначені духовними особливостями націй, будова мов людського роду різна тому, що різні духовні особливості націй [Там само: 68]; «кожна мова вбирає в себе дещо від конкретного розмаїття своєї нації, впливаючи на неї в тому ж напрямі» [Там само: 166]; мова становить основу національної самобутності і розуміння нації [Там само: 166]; через мову національні ознаки проникають у свідомість, через мову «легше зрозуміти характер нації, аніж за уподобаннями, звичаями, діями» [Там само: 167] тощо.

Термін *етнос* (від гр. «ethnos» – плем'я, народ) позначає «етнічну спільноту, вид стійкої соціаль-

ної групи, яка історично склалася (плем'я, народність, нація)» [13: 278]. З огляду на теорії етносу зроблено висновок про те, що етнос – це біосоціальна спільнота людей, якій властиві етнодиференційні ознаки, зокрема спільна історична територія, мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури, а саме: звичаї, обряди, норми поведінки, а також релігія, самосвідомість, етнонім (самоназва) [8: 116–117]. Іншими словами, це «спільнота, що об'єднує людей, належних до одного часопросторового виміру, людей одного походження, однієї мови спілкування, матеріальної та духовної культури» [6: 383]. Соціолінгвісти оперують значенням: «група людей, що проживає на певній території, члени якої об'єднані мовою і культурою» [3: 34]. У конкретних дослідженнях дефініція варіює, уточнюючи якийсь аспект: це спільнота людей, яка має «своєрідний, притаманний тільки їй, тип нагромадження, обробки та передачі інформації» [12: 296]. У зміст поняття введено мовну ознаку.

Поняття «етнос» і «нація» важко розрізнити, до прикладу, слововжиток: «формула *національної*, чи то пак, *етнічної* ідеї». Значення одного терміна формулюється через родо-видове підпорядкування: «*нація* для мене – це *етнос* у повному його розвитку, тобто в державному оформленні, з функціонуванням його культури у всіх сферах суспільного життя» (обидва приклади з тексту: [Там само: 297]). Однак є думка, що поняття «етнос» ширше, ніж поняття «нація» [1: 28]. У «Малому етнополітологічному словнику» *націю* окреслено як стадію соціоцивілізаційної зрілості етносу, на цьому етапі розвитку етнос має чітко визначені власні цілі і наміри для реалізації їх у політичному житті [8: 201]. Ознаки нації передає і «Мала енциклопедія етнодержавотворення»: це етносоціальна спільнота, якій притаманна усталена самосвідомість своєї ідентичності, тобто спільність історичної долі, психології, прихильність до національних і духовних цінностей, національної символіки, національно-екологічні почуття, територіально-мовна та економічна єдність.

Стосунки між *мовою* та *етносом* вимагають розуміння таких складних питань, серед яких *мова* і *самосвідомість*. Про їх взаємодію досі немає єдиної думки: одні дослідники без спільної мови не мислять етносу, інші – не визнають мову основою виокремлення етнічної спільноти (наприклад, формулюючи питання, чи є мова обов'язковою ознакою етносу, можна отримати відповідь про «визначальну ознаку етносу – етнічну самосвідомість» [11: 90–91]).

Розуміння мови як ознаки етносу має давню традицію. Представник психологічного напрямку в мовознавстві Г. Штейнталь, автор праці «Грамматика, логіка і психологія (їх принципи та взаємодія)» (1855), зазнавши впливу ідей Гумбольдта в питанні зв'язку індивідуальності мов і своєрідності народного духу, у розділі «Мовознавство як психологія народів» дав визначення людської душі: вона належить не тільки індивідові, але й певному на-

родові. Тому *індивідуальна психологія* потребувала, за Штейнталем, суттєвого доповнення розумінням її як *психології народів*. У розділах згаданої праці («Індивід і народ», «Продукти духу народу», «Мова і дух народу») розкрито зв'язок мови і народу: індивіди володіють одним і тим самим народним духом, який виявляється в мові, звичках, поступках, традиціях, навіть у способі співу (усе це продукти народу). Висновок Штейнтала: «мова за сутністю своєю є продукт співтовариства, народу» [15: 134] – ілюстрував (можливо, навіть і без волі автора, який прагнув розкрити аспекти психології народів) суспільну природу мови через такі ознаки, як *самосвідомість, світогляд і логіка духу народу* [Там само: 135]. Питання взаємодії народності і мови, нації та особистості, майбутнього націй та мов розглядав свого часу й О. Потебня, представник психологічного напрямку, засновник Харківської мовознавчої школи. Подібні ідеї трансформувалися в підходах до мови представників неогумбольдтіанства, зокрема в працях німецького мовознавця Л. Вайсгербера (для прикладу, в дослідженні «Рідна мова та формування духу» (1929) [9: 145-150]). Звичайно, існує такий досвід осмислення подібних питань і в радянському мовознавстві, це ідеї М. Марра чи соціолінгвістичної школи І. Білодіда, однак у його основі – нейтралізація ролі національно-мовного начала як наслідок впливу ідеології на мовознавство упродовж етапу його розвитку в СРСР.

Відбулося збагачення проблеми «мова і світогляд, самосвідомість народу» у термінах *національна самосвідомість, етнічна самосвідомість*. Перша категорія засвідчує належність людини до певної соціально-етнічної спільноти, виявляє розуміння місця своєї нації в системі відносин у суспільстві, усвідомлення національних інтересів, оцінку зв'язків своєї нації з іншими. Це категорія, яка формується в часі: поки національні рухи XIX ст. і слов'янські відродження не сформулювали вимог до національних мов, зв'язок між мовою і нацією не був таким важливим і мова ще не ставала національним символом. Лише після цих подій у контексті формування європейської ідеології націоналізму мова почала виконувати свою функцію засобу солідарності, сприяючи розвитку мовного патріотизму.

Етнічна самосвідомість як чинник державотворення – найвагоміша ознака етнічної належності, оскільки забезпечує нації внутрішню єдність і відмежування від інших націй. Термін позначає здатність особи ототожнити себе з чітко визначеним етносом, розуміючи своє етнічне «я» як неповторне й унікальне. За образним визначенням італійського націолога С. Манчіні, об'єктивним ознакам нації – спільній території, походженню, мові і звичаям – «подиху життя» надає саме етнічна самосвідомість [8: 192].

Мовна ситуація в країнах дає різні приклади взаємодії мови, нації та самосвідомості. Швейцарська нація використовує чотири мови. Існують нації, які використовують одну мову, як англійську мову англійці, американці чи австралійці.

Роль мови в житті народу постає запорукою його перетворення на націю. Про це свідчить виникнення націй південних слов'янських народів: «Становлення слов'янських націй (починаючи з XIV ст.) ґрунтувалося на спільності економічних зв'язків, території, мови, а також національних особливостей культури і психології. Ці фактори з часом привели до формування національної самосвідомості, котра стає важливою умовою існування і розвитку націй, що об'єднуються тепер не лише об'єктивно, а й зв'язками, котрі засновані на усвідомленні етнічної спільності, відданості національній мові, території, культурі» [14: 86]. Ілюстрацією такої теоретичної моделі сьогодні постають незалежні балканські держави – Сербія, Хорватія, Чорногорія, Македонія та ін. Роль національного почуття з давніших часів підтверджують баски, бо саме національна належність, що виявлялася у міцно сформованому етнічному характері та не схильному до нового менталітеті, забезпечила винятковий імунітет басків до навколишньої романізації.

Якщо *етнос* – це група людей, що проживає на певній території, члени якої об'єднані мовою і культурою, то *етнічність* – сукупність ознак матеріальної та духовної культури, які дозволяють відмежувати одну етнічну групу від іншої. Це набір культурних ознак, які дозволяють віднести ту чи ту людину до конкретного етносу. Етнічність, виникаючи в процесі соціального обміну, визначається ситуативно, її окреслюють по-різному в середині та за межами групи. Іншими словами, етнічність – двосторонній процес, який відбувається на межі між «нами» і «ними» у діалозі між групою та її оточенням [3: 34]. Носіями етнічності теж є мова, культура (зокрема ті її компоненти, які мають традиційний вияв та стійкість), психіка, обряди, народне мистецтво, релігія, норми поведінки.

У працях про культурний плюралізм у суспільних відносинах Європи зазначено про потребу враховувати різні підходи до розуміння етнічності [7: 10]. Один із них трактує етнічність як об'єктивну і споконвічну характеристику людства. Тому соціальну групу характеризують такі риси, як територія, релігія, культура, соціальна організація або мова (примордіальний підхід). Прихильники іншого підходу розуміють етнічні спільноти як конструкції науковців і політиків. Завдяки ЗМІ та освіті ці ідеї передаються до мас. У цьому контексті етнічна самобутність постає як результат складного соціального процесу, у якому символічні межі постійно створюються і відтворюються в процесі міфотворчості, історичних описів загального минулого або мови (це конструктивістський підхід). Є дослідники, представники інструменталізму, які визнають існування етносу як факт, даність, розуміючи етнічність як продукт міфів, що створюються для отримання влади (мовляв, етнічність постає ідеологією, яку формує еліта заради мобілізації мас на боротьбу за владу) і передбачають політичну мобілізацію та маніпуляцію, шляхом якої створюються соціальні групи. Останні два підходи взаємодоповнюють один одного.

Згадані теоретичні моделі-ідеали обов'язково уточнюються з урахуванням національної держави та моделей соціальної інтеграції в ній. Наприклад, історія майже кожної національної держави ілюструє ідеал монолінгвізму. *Монолінгвізм* – це компонент політики культурної гомогенізації, за допомогою якої держава, забезпечуючи запити індустріалізації та бюрократизації, підтримує одну державну мову як засіб комунікації.

Оскільки мова виконує символічну функцію, громадянська та етнічна моделі національної держави враховують і її: в умовах політики жорсткого монолінгвізму в епоху Великої французької революції французька мова була символом республіканства. У сучасних умовах саме ця функція сприяла створенню сучасних національних держав, зокрема Ізраїлю, Македонії, Словенії, Чорногорії та ін.

Ознака етнічності входить у зміст складнішої категорії «ідентичність» (від англ. «identity») – однаковість, тотожність, рівнозначність). Насамперед, «це сукупність специфічних рис і характеристик особи і соціальної групи, які виділяють певну особу або соціальну групу з кола інших людей чи груп і є для окремої особи підставою для віднесення себе до цієї групи» [8: 142]. Етнічна ідентифікація виявляє те, як людина себе усвідомлює, як її усвідомлюють інші люди, як вона себе дистанціює від інших, з ким отожднює; категорія охоплює ознаки: спільність походження, мову, стать, вік, покоління, соціальний клас, професію, рівень освіти. Ідентифікація індивіда з етносом відбувається з огляду на самовизначення етнічної належності: через спільність мови, культури, побуту. Термін *національна ідентичність* позначає погляди, ідеї, уявлення про інтереси своєї нації, про засоби і шляхи їх реалізації. Для країн, які тривалий час були в складі інших державних утворень, ця категорія визначальна.

Визнання національної ідентичності – типова ознака сучасної держави, про що свідчить порівняння: з 47 країн Європи в 41 державі є офіційні мови (вони становлять 85%). Отже, власна мова в житті більшості держав постає як визначальна ознака національної ідентичності та державності, мова підтримує національну ідентичність, яка консолідує суспільство. (У Європі державна та офіційна мова не збігаються в Сан-Марино, Ліхтенштейні, Бельгії, Люксембурзі, Швейцарії) [10: 21].

Ідеал монолінгвізму може породжувати дискримінацію малих соціальних груп, оскільки мовна політика національних урядів звужує суспільні функції регіональних, іммігрантських чи місцевих мов. Інструменти такої мовної політики: «планування статусу» (це означає єдину мову в освіті, засобах масової інформації, політичній комунікації), «планування корпусу» (модернізація і стандартизація офіційної мови вживання через систематизацію її фонетичних, семантичних і граматичних аспектів). Результати дії цього ідеалу в історії: у Південній Америці внаслідок колонізації у XVII–XX ст. зникло 1400 мов, у Північній Америці у

XVIII–XX ст. – 170 мов, в Австралії XIX–XX ст. – 375 мов (інформація, яку зібрав професор К. Тищенко в Лінгвістичному музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

У житті сучасних національних держав виникає питання, чи можуть підірвати суверенітет національної держави (її здатність контролювати економічну, культурну і соціальну системи) сьогоденні глобалізаційні процеси, тобто міжнародні фінансові потоки, автономія транснаціональних корпорацій, поширення інформації електронними засобами, зростання міжнародної міграції? Є докази на користь того, що глобалізація не зменшує ролі національної держави і національних урядів всередині глобальної політичної системи (навпаки, число етнічних груп, які вимагають визнання на політичній арені, зростає). Польський мовознавець Є. Бартмінський вважає, що впровадження в життя соціуму ментальної концепції мови допомагає польській мові гнучко реагувати на глобалізаційні тенденції: масове вивчення англійської мови та мов сусідніх народів (німецької і російської) відбувається паралельно з усвідомленням цінності рідної мови [1: 33]. В умовах глобалізації і далі виникають етнополітичні рухи, які опираються на націоналізм, релігійну, сектову чи расову належність, а також на мову як засіб утвердження самобутності для політичної мобілізації [7: 11–25].

Націоналізм (від фр. «nationalisme», від лат. «natio» – народ) – необхідна умова сучасного державотворення. Якщо в XIX ст. термін позначав патріотизм, активну національну свідомість, боротьбу за самостійну державу, то сьогодні зміст поняття охоплює «ідеологію і політику, в основі якої покладено ідеї переваги національних інтересів над усіма іншими» [13: 476]. Подібна ідеологія породжує національну ідею як стрижневу в розвитку нації. Історичний досвід Японії переконує: завдяки сильній національній ідеї ця держава потрапила до переліку найрозвиненіших країн світу. Тому, приїхавши до незалежної України наприкінці XX ст., японські економісти однозначно відповіли на запитання, чого бракує українській економіці – щонайперше, *націоналізму* [12: 177]. Націоналізм – це складне соціальне явище, яке формують мовно-культурні, економічні та політичні аспекти.

Мова, нація, держава – пов'язані категорії, немає держав, які формувалися б як безнаціональні (навіть СРСР як багатонаціональна держава отожднювалася з новою спільністю, радянським народом, російською нацією та російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування).

Коли починають будувати державу, політики обирають мову заради єдності суспільства. Переконливий приклад про вибір державотворців Ізраїлю (1947): утворюючи нову національну державу, вони використали давньоєврейську мову іврит, яка не мала носіїв, але завдяки будівничим держави зуміла стати мовою консолідації громадян усієї країни, об'єднавши розпорочених до того часу носіїв. Мова виконує символічну функцію (ця роль в

ієрархії функцій Е. Сепіра перебуває на першому місці) і вносить свій вклад у колективну інтеграцію, виступає засобом комунікації і стає компонентом етносу.

Держава впливає на мову за допомогою ідеологічних, законодавчих, адміністративних, фінансово-економічних важелів, встановлюючи соціальний статус і соціальні функції мов. Нагромаджений досвід мовного будівництва у світі ілюструє різні види державного захисту мов. Так, Франція – приклад дій держави щодо підтримки функцій французької мови як національної та державної за допомогою правових аспектів мовної політики. СРСР – приклад дій держави щодо національних мов: як інформує журнал «Коммунист» (1988, № 15), за роки радянської влади зникло 93 мови [5: 65], створено теорію перспективних та неперспективних мов (російська належала до першої групи мов, українську мову не згадано в жодній із груп).

Дослідники розмежують *багатонаціональні держави* і *багатоетнічні нації*. Є випадки, коли важко встановити, що перед нами: національність

чи етнічна група, хоча терміни *національність* та *етнічність* позначають не протиставлені поняття. Тому соціолінгвістика приймає відповіді, на зразок: конкретна група «більшою мірою національність», інша група – «більшою мірою етнічна група». За Дж. Фішманом, багатонаціональні держави менш стабільні, ніж багатоетнічні нації: у їхньому складі з'являється соціокультурна група, яка відчуває себе національністю, що перебуває під чужим контролем; якщо члени соціокультурної групи відчувають, що вони водночас і громадяни нації, і члени своєї етнічної групи, то країна стає багатоетнічною нацією, отже, є більш стабільною [10: 23].

Висновок. Взаємодія ознак у змісті розглянутих категорій засвідчує, що в основі соціолінгвістичної характеристики мовної ситуації повинні бути не тільки її зовнішня, внутрішня чи оцінна характеристики, але і обов'язковий лінгвонаціосоціологічний принцип опису. Його слід враховувати і у формуванні теоретичного підґрунтя характеристики мовної ситуації в Україні.

Література

1. Бартми́нский Е. Польский язык как символ национальной самобытности // Славяноведение. – 2005. – № 6. – С. 27–37.
2. Бачинський Г. Чи залишиться Україна українською? (Роздуми після святкування четвертої річниці проголошення незалежності України) // Україна на межі тисячоліть. – К., 1998.
3. Вахтин Н. Б., Головка Е. В. Социолінгвістика и социология языка. – СПб., 2004.
4. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Переход к ближайшему рассмотрению языка // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 37–298.
5. Зеймаль Е. Народности и их языки при социализме // Коммунист. – 1988. – № 15. – С. 64–72.
6. Єрмоленко С. Мова й етнос // Єрмоленко С. Нариси з української словесності (Стилістика та культура мови). – К., 1999. – С. 383–394.
7. Кенинг М. Культурное разнообразие и языковая политика // Решение национально-языковых вопросов в современном мире. – СПб., 2003. – С. 9–19.
8. Малий етнополітологічний словник. – К., 2005.
9. Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики: соціологічний напрям у мовознавстві: Монографія. – Львів, 2008 (Серія: «Мова і соціум»; Вип. 1).
10. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: Навч. посіб. – Львів, 2009 (Серія: «Мова і соціум»; Вип. 2).
11. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: Навч. посіб. – М., 1996.
12. Негребецкий О. Мова електронних засобів масової інформації: чому і як? // Державність української мови і мовний досвід світу. – К., 2000. – С. 296–306.
13. Сучасний словник іншомовних слів. – К., 2006.
14. Стеблина Л. Мова і державність народів колишньої Югославії: історія, сучасність, перспективи // Державність української мови і мовний досвід світу. – К., 2000. – С. 83–91.
15. Штейнталь Г. Грамматика, логика и психология (их принципы и их взаимоотношения) // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – 1964. – Ч. I. – С. 127–135.